

= *Ivana Grbavac* =====

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

ivana.grbavac@tel.net.ba

UDK 81 '27'28(497.6)

81:39(497.6)

Izvorni znanstveni članak

SIMBOLI STATUSA I MOĆI: ETNOLINGVISTIČKI IDENTITET U JEZIČNOM KRAJOBRAZU PODIJELJENA GRADA - *IN VITRO* I *IN VIVO*

„Poznato je također da je jezik ljudima uvijek i nosilac nekih vrijednosti, da se prema njemu opredjeljuju: osjećaju ga kao svoj ili kao tuđ, kao lijep ili kao ružan, kao njegovan ili kao zapušten. On im je simbol i uvijek nova potvrda duhovnoga bića i narodnosne pripadnosti, on im je, kako veli Herder, prava domovina. Jezik je dakle taj koji jest ne samo zato što je takav, a ne drukčiji, što je postao tako, a ne drukčije, nego i po tome što nosi te, a ne druge vrijednosti.“

(Radoslav Katičić, *Novi jezikoslovni ogledi*)

Sažetak

U multietničkim ekologijama odnos jezika i identiteta iznimno je složen. Identitet u svojoj višeslojnosti, varijabilnosti i dinamičnosti izvrsno se ocrtava u jezičnom krajobrazu, ukupnosti jezičnih znakova u nekoj urbanoj sredini. Stoga je cilj našega istraživanja bio izmjeriti prisutnost različitih jezika i obilježja etnolingvističkog identiteta

u poslijeratnom jezičnom krajobrazu podijeljena grada Mostara, iz perspektive *in vitro* i *in vivo*, tj. onako kako jezične znakove postavljaju službena tijela i privatne osobe. Jezični krajobraz podijeljena grada Mostara zapravo je arena u kojoj se stalno sučeljavaju različiti identiteti – jezični, etnički, kulturni itd. Različite etnije bore se kako bi ostavile više „otisaka“ svoga identiteta. Prisutnost jednoga jezika u jezičnom krajobrazu govori na simboličan način o jakosti i vitalnosti toga naroda. S druge strane, odsutnost nekog jezika u jezičnom krajobrazu grada svjedoči da taj jezik i njegovi govornici nemaju važan status u javnomu i društvenome životu. Zbog toga različite etnije, prema principu *simboličke vrijednosti* Spolskog i Coopera, „markiraju *svoj* teritorij“. Rezultati istraživanja pokazali su da su javni znakovi u jezičnom krajobrazu grada Mostara uistinu simboli statusa i moći, što je potvrda vitalnosti društvenih podjela. No visok postotak obilježja etnolingvističkoga identiteta ujedno sugerira da je društveno okruženje u gradu dosta tolerantno i otvoreno za različite društvene i kulturološke razlike.

Ključne riječi: jezični krajobraz, podijeljeni grad, etnolingvistički identitet, simboli statusa i moći

SYMBOLS OF STATUS AND POWER: ETHNOLINGUISTIC IDENTITY IN THE LINGUISTIC LANDSCAPE OF A DIVIDED CITY - *IN VITRO* AND *IN VIVO*

Abstract

In multiethnic ecologies the relationship between language and identity is a highly complex issue.. Identity as a multilayered, variable and dynamic process mirrors itself in the linguistic landscape (LL), the sum of linguistic signs in an urban setting. Our paper aims at measuring the presence and markers of ethnolinguistic identity in the aftermath period in the LL of a divided city, the city of Mostar. Our aim is to analyse linguistic signs from *in vitro* and *in vivo* perspective, in other words as set up by government and private actors.

Linguistic landscape of the divided city of Mostar is an arena with diverse identities (linguistic, ethnic, cultural etc.) confronted. Different ethnicities are in constant fight endeavouring to leave more ‘prints’ of *their* identity. The presence of a language in

the LL of a city is a symbol of strength and vitality of the language community. On the other hand the absence of a language in the LL of a city tells us that the language and its speakers do not possess a high status in the public and social life of the community. Therefore, according to the Symbolic Value Principle by Spolsky and Cooper, various ethnicities 'mark their territory'.

The results of our research have shown that public signs in the LL of Mostar are indeed symbols of status and power. This speaks for the vitality of different cleavages in the society. Nevertheless, the high percentage of ethnolinguistic identity markers at the same time suggests that the social environment in the city of Mostar is quite tolerant and open for diversity, social and cultural.

Key words: linguistic landscape, divided city, ethnolinguistic landscape, symbols of status and power

Uvod

Pitanje jezika i identiteta u jezikoslovlju iznimno je dobro razrađena tema¹ tako da ćemo se, svjesni činjenice da je identitet vrlo širok pojam, koji je u suvremenoj literaturi obrađen s mnoštva aspekata u okvirima različitih društveno-humanističkih znanosti kao što su antropologija, psihologija, sociologija, povijest, književnost, lingvistika itd., za potrebe ovoga rada ograničiti samo na vezu etnolingvističkoga identiteta i jezičnoga krajobraza jer nas prvenstveno zanima odnos jezika i identiteta i njihova preslika u jezičnome krajobrazu nekog grada. Svjesni široka značenjskoga područja termina *identitet*, koji je izvan znanstvenoga diskursa danas čak postao klišej², naglasak ćemo staviti na etnolingvistički identitet, koji prema Cifriću i Nikodemu³ spada u socijalno-kulturnu konceptualnu dimenziju identiteta.

Cilj je ovoga rada detektirati *otiske* etnolingvističkog identiteta u jezičnom krajobrazu grada Mostara, tj. u jezičnoj slici grada Mostara, koji nakon ratnih

¹ Vidi Mary BUCHOLTZ - Kira HALL, „Language and Identity“, Alessandro DURANTI (ur.), *A Companion to Linguistic Anthropology*, Oxford, 2004., str. 369. – 394.; John EDWARDS, *Language and Identity*, Cambridge, 2009.; Florian COULMAS, *Sociolinguistics, The Study of Speaker's Choices*, Cambridge, 2005.; John E. JOSEPH, *Language and Identity: national, ethnic, religious*, Hampshire, 2004.; Andree TABOURET-KELLER, „Language and Identity“, Florian COULMAS (ur.), *The Handbook of Sociolinguistics*, Oxford, 1998., str. 315. – 326.; Anita SKELIN HORVAT, *Hrvatski sleng kao odraz identiteta mladih*, doktorska disertacija, Zagreb, 2009.

² Vidi Damir KALOGJERA, „Slojevitost iskazivanja identiteta“, Jagoda GRANIĆ (ur.), *Jezik i identiteti*, Zagreb – Split, 2007., str. 259. – 267.

³ Vidi Ivan CIFRIĆ – Krunoslav NIKODEM, „Koncept i dimenzije socijalnog identiteta“, Ivan CIFRIĆ (prir.), *Relacijski identiteti: Prilozi istraživanju identiteta hrvatskog društva*, Zagreb, 2008., str. 53. – 75.

događanja 1992. – 1995. funkcionira kao podijeljen grad, grad u kojem javni prostor sa službeno (*in vitro*) i neslužbeno (*in vivo*) istaknutim jezičnim znakovima predstavlja arenu u kojoj se sučeljavaju različiti identiteti – jezični, etnički, kulturni itd. Dvije sučeljene etnije nastoje što žustrije ostaviti tragove svojega identiteta u javnome prostoru boreći se za prevlast – bilo političku, bilo ideološku, bilo kulturnu, bilo religijsku. Upravo se u ovome zrcali važnost istraživanja jezičnoga krajobraza, koja u svojoj polivalentnosti obuhvaćaju i usko su vezana i uz politička, ideološka, kulturološko-egzistencijalna, jezična i ina pitanja. Istraživanja jezičnoga krajobraza jasno govore o statusu određenih etnija na nekom području, o odnosima moći u određenoj jezičnoj zajednici te svojom dokumentarnom vrijednošću uvelike doprinose sagledavanju društvene situacije na nekom geografskom području. Naša je hipoteza da su javni znakovi u jezičnom krajobrazu grada Mostara zapravo simboli statusa i moći.

Dok većina dosadašnjih studija jezičnoga krajobraza pristupa toj vrsti istraživanja kao istraživanju jezične politike u višejezičnim okružjima, mi u ovoj studiji tvrdimo da jezični krajobraz zapravo može ponuditi i vrijedne uvide u istraživanja jezika i identiteta. Istaknuti tekstovi/natpisi jezičnoga krajobraza nekoga grada mogu utjecati na diskurzivnu konstrukciju kolektivnoga identiteta stanovnika toga područja. Tako u gradu Mostaru, koji je predmet našega istraživanja, sam jezik predstavlja jako obilježje etničkoga identiteta. Postojanje jednoga jezika u jezičnome krajobrazu nosi u sebi simboliku i svjedoči o snazi i vitalnosti njegove etničke skupine. S druge strane, odsutnost nekog jezika u jezičnome krajobrazu može odaslati poruku da taj jezik i etnička skupina koja ga koristi nemaju važan status u javnom, društvenom životu regije ili grada. Otisci jezičnoga identiteta zapravo su dokaz da neka jezična zajednica nastoji naglasiti svoju prisutnost na nekom teritoriju.

Teorijsku podlogu rada čine pionirska istraživanja jezičnoga krajobraza,⁴ ali i najrecentniji radovi iz ove discipline,⁵ koji produbljuju razmatranja o dinamici korištenja jezika u javnoj sferi u višejezičnim zajednicama u kojima su

⁴ Vidi Peter BACKHAUS, *Linguistic landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*, Clevedon, 2007.; Durk GORTER (ur.), *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*, Clevedon – Buffalo – Toronto, 2006.; Rodrigue LANDRY - Richard Y. BOURHIS, „Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality“, *Journal of Language and Social Psychology*, [b. mj.], god. XVI., 1997., br. 1., str. 23. – 49.; Elana SHOHAMY – Durk GORTER (ur.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York – London, 2009.

⁵ Vidi Durk GORTER - Heiko F. MARTEN - Luk VAN MENDEL (ur.), *Minority languages in the linguistic landscape*, Hampshire, 2012.; Ivana GRBAC, *Jezični identitet i jezični krajobraz u Mostaru*, doktorska

pitanja moći i otpora, zapravo, na kocki. Riječ je o „starim pitanjima“ jezičnoga kontakta i jezičnoga konflikta, koja se obrađuju na nov način koristeći novu, već etabliranu metodologiju.⁶ Istraživanja jezičnoga krajobrazu omogućuju bolje razumijevanje jezične politike, prestiža, odnosa moći te ideoloških i kulturoloških silnica.

Dvije različite etnije koje žive u suživotu u podijeljenom gradu Mostaru, prema principu *simboličke vrijednosti* Spolskog i Coopera⁷, „markiraju *svoj* teritorij“. Rezultati istraživanja pokazali su da su javni znakovi u jezičnome krajobrazu grada Mostara uistinu simboli statusa i moći, što govori da postoje društvene podjele u gradu. No, s druge strane, visok postotak obilježja etnolingvističkog identiteta ujedno sugerira da je društveno okruženje u gradu Mostaru dosta tolerantno i otvoreno za kulturološke različitosti. U sljedećem poglavlju pojašniti ćemo temeljne pojmove istraživanja jezičnoga krajobrazu.

1. Jezični krajobraz *in vitro* i *in vivo*

1.1. Jezični krajobraz

Dok kod Backhausa⁸ nalazimo deskriptivni prikaz pojedinačnih jednojezičnih i višejezičnih gradova, Grbavac⁹ temi pristupa na kronološki način¹⁰ i daje sustavan prikaz razvoja ove mlade discipline, počevši od osnovne definicije Landryja i Bourhisa¹¹ pa sve do onih kompleksnijih koje jezičnim krajobrazom smatraju sve postojeće i isprepletene diskurse u javnome prostoru u određenom trenutku. Tako Shohamy i Waksman u jezični krajobraz uključuju sve što se vidi, što se čuje, što se govori, pa čak i što se misli. Prema njihovu dosta široku shvaćanju, jezični krajobraz obuhvaća i tekst, i slike, i zvukove,

disertacija, Zagreb, 2012.; Adam JAWORSKI – Crispin THURLOW (ur.), *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*, London, 2010.

⁶ Vidi Loulou EDELMAN, *Linguistic landscapes in the Netherlands: A study of multilingualism in Amsterdam and Friesland*, doktorska disertacija, Amsterdam, 2010.

⁷ Vidi Bernard SPOLSKY – Robert L. COOPER, *The Languages of Jerusalem*, Oxford, 1991.

⁸ Vidi P. BACKHAUS, *n. dj.*, passim.

⁹ Vidi I. GRBAC, *Jezični identitet...*, passim.

¹⁰ Više o kronološkom pregledu istraživanja jezičnoga krajobrazu u tekstu: Ivana GRBAC, „Pregled istraživanja jezičnoga krajobrazu“, *Hum*, Mostar, br. 9., 2012., str. 67. – 89.

¹¹ „The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration“, R. LANDRY – R. Y. BOURHIS, *n. dj.*, str. 25.

i predmete, pa čak i ljudska bića. Te autorice s pravom tvrde da značenje ne konstruira samo jezik, nego to čine i drugi modaliteti.¹² No, za potrebe našega rada mi ćemo ipak koristiti samo prvo, uže shvaćanje jezičnoga krajobraza te klasičnu metodologiju istraživanja jezičnoga krajobraza.¹³ Jezični je krajobraz, dakle, vidljivost i istaknutost jezika na znakovima u javnom prostoru, kao što su primjerice veliki oglasni panoi, nazivi tvrtki, grafiti, prometni znakovi itd., vidljivost i istaknutost jezika na javnim i komercijalnim znakovima.¹⁴ Jezični je krajobraz *slika* jezičnih znakova u javnome prostoru nekoga grada,¹⁵ korištenje jezika u njegovu pisanome obliku u javnoj sferi.¹⁶

Landry i Bourhis¹⁷ svojim su poticajnim radom skrenuli pozornost na jezik u javnome prostoru i ukazali na činjenicu da je jezični krajobraz (*linguistic landscape*) važan indikator koji može pružiti relevantne informacije o društvu, vitalnosti jezika i međuodnosima skupina, i to naročito u područjima gdje dolazi do jezičnoga kontakta i konflikta. *Linguistic landscape* svjedoči o ljudima, ekonomskoj situaciji, jezičnoj politici, identitetima, višejezičnosti itd. Javni znak (*linguistic sign*), kao temeljni pojam u istraživanjima jezičnoga krajobraza, specifična je vrsta semiotičkoga znaka, jer i on navodi, upućuje na nešto. Važnost veze između jezika i prostora naglasili su i Scollon i Wong Scollon¹⁸, koji su u svoju geosemiotiku uključili razmatranja o tome kako javni znak, da bi uopće imao smisla, mora biti smješten na pravo mjesto u vremenu i prostoru. Prema tim autorima svaki je dio jezičnoga krajobraza semiotički agregat (*semiotic aggregate*), sačinjen od više diskursa.

¹² Usp. Elana SHOHAMY – Shoshi WAKSMAN, „Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, Meanings, Negotiations, Education“, E. SHOHAMY – D. GORTER, *n. dj.*, str. 313.

¹³ Vidi P. BACKHAUS, *n. dj.*; Eliezer BEN-RAFAEL i dr., „Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel“, *International Journal of Multilingualism*, [b. mj.], god. III., 2006., br. 1., str. 7. – 30.; Jasone CENOZ – Durk GORTER, „Linguistic Landscape and Minority Languages“, *International Journal of Multilingualism*, [b. mj.], god. III., 2006., br. 1., str. 67. – 80.; L. EDELMAN, *n. dj.*, passim.

¹⁴ Vidi E. BEN-RAFAEL i dr., „Linguistic landscape...“, passim.

¹⁵ Vidi I. GRBAC, *Jezični identitet...*, passim.

¹⁶ Vidi D. GORTER, *n. dj.*, passim.

¹⁷ Vidi R. LANDRY – R. Y. BOURHIS, *n. dj.*, passim.

¹⁸ Vidi Ronald SCOLLON – Suzanne WONG SCOLLON, *Discourse in Place: Language in the Material World*, London, 2003.

1.2. *In vitro* vs. *in vivo*

Pored geografske distribucije, utjecaja engleskoga jezika, redoslijeda jezika na dvojezičnim panoima itd., iznimno važna varijabla u istraživanjima jezičnoga krajobraza jest razlikovanje službenih i neslužbenih znakova, kojoj ćemo u našem radu posvetiti posebnu pozornost zbog specifičnosti sociolingvističkoga miljea našega istraživanja. Tu je distinkciju u svojoj komparativnoj analizi Pariza i Dakara prvi put uveo Calvet.¹⁹ Službene i neslužbene znakove Calvet naziva komponentama *in vitro* i *in vivo*. Na sličan način na koji će to četrnaest godina poslije u prvoj fazi istraživanja jezičnoga krajobraza napraviti Ben-Rafael i suradnici²⁰, Calvet razlikuje što je napisano *in vitro* – što je postavila država (prometni znakovi, nazivi ulica, mjesta itd.), i *in vivo* – što je postavilo stanovništvo (nazivi trgovina, grafiti, oglasi itd.). Te dvije vrste znakova čine „dva različita načina *markiranja teritorija*“²¹. U Dakaru, glavnome gradu Senegala, znakovi *in vivo* reflektiraju stvarnu jezičnu situaciju u gradu. Naime, Dakar je izrazito višjezičan grad – i na individualnoj i na društvenoj razini. Većina stanovništva govori volofskim jezikom, koji supostoji s francuskim koji je službeni jezik, s arapskim koji je jezik religije i s još nekoliko manjinskih jezika koji se isključivo koriste u krugu obitelji. U gradu koji uslijed velikoga priljeva stanovništva iz cijele zemlje karakterizira visok stupanj jezične raznolikosti, volofski se jezik smatra „jezikom integracije“ dok se francuski jezik smatra „jezikom moći“²². I u jezičnome krajobrazu grada vidljiva je ta višjezičnost. Na zidovima grada Calvet registrirana su tri jezika (francuski, arapski i volofski) i dva pisma (rimsko i arapsko). Ta vidljivost i supostojanje triju jezika i njihovih pisama u jezičnome krajobrazu grada može se objasniti uz pomoć različitih funkcija koje imaju ti jezici. Francuski je, naime, službeni jezik, volofski služi kao *lingua franca*, a arapski je jezik religije. Međutim, *in vitro* dijelovi dakarskoga jezičnoga krajobraza ne daju takvu sliku jezične raznolikosti grada. Službeni znaci sadrže samo službeni

¹⁹ Vidi P. BACKHAUS, *n. dj.*, passim.

²⁰ Podjela znakova na *znakove 'top-down'* i *znakove 'bottom-up'*. Vidi Eliezer BEN-RAFAEL i dr., *Linguistic landscape and Multiculturalism: A Jewish-Arab Comparative Study*, Tel Aviv, 2004.

²¹ Louis – Jean CALVET, „Des mots sur les murs. Une comparaison entre Paris et Dakar“, Robert CHAUDENSON, (ur.), *Des langues et des villes (Actes du colloque international à Dakar, du 15 au 17 décembre 1990)*, Paris, 1990., citirano prema: P. BACKHAUS, *n. dj.*, str. 32.

²² L. J. CALVET, *Les voix de la ville. Introduction à la sociolinguistique urbaine*, Paris, 1994., str. 208., citirano prema: P. BACKHAUS, *n. dj.*, str. 32.

jezik – francuski. Drugim riječima, neslužbeni znaci, koje postavljaju stanovnici grada, odaju pravu jezičnu sliku grada, dok službeni znaci, koje postavlja vlada, preferiraju uporabu samo službenoga jezika. Takav nerazmjer između službene jezične politike i stvarne jezične situacije u gradu zamijetili su i Rosenbaum i suradnici²³ u ulici Keren Kayemet u Jeruzalemu.²⁴

Landry i Bourhis također su uveli distinkciju između privatnih i vladinih znakova.²⁵ Sličnu će distinkciju poslije napraviti i Ben-Rafael i suradnici te će uvesti terminologiju *znakovi bottom-up* i *znakovi top-down*.²⁶ Međutim, želimo naglasiti da i jednom i drugom pristupu nedostaje treća mogućnost, a to je činjenica da i privatne i vladine znakove može regulirati vlada, a i vladini znakovi mogu biti pod kontrolom lokalnih vlasti. U svakom slučaju, službeni, vladini znakovi, i neslužbeni, privatni znakovi, na različit način doprinose jezičnom krajobrazu određena mjesta. Interakciju tih dviju vrsta znakova Landry i Bourhis opisuju na sljedeći način:

In some cases, the language profile of private signs and government signs may be quite similar and thus contribute to a consistent and coherent linguistic landscape. There are instances, however, in which the language of private signs is quite discordant with the language profile of government signs. More often than not, there is greater language diversity in private than in government signs.²⁷

Naša istraživanja u Mostaru također su ukazala na točnost tih tvrdnji. Prema Ben-Rafaelu i suradnicima:

The main difference between these two wide categories of LL elements resides in the fact that the former are expected to reflect a general commitment to the dominant culture while the latter are designed much more freely according to individual strategies.²⁸

Studija Ben-Rafaela i suradnika otkrila je znatno različite uzorke jezičnoga krajobraza u različitim izraelskim zajednicama. Detaljnom analizom otkriveno su i značajne razlike između javnih i privatnih znakova, znakova *bottom-up*

²³ Vidi P. BACKHAUS, *n. dj.*, passim.

²⁴ Vidi I. GRBAC, „Pregled...“, passim.

²⁵ Vidi R. LANDRY – R. Y. BOURHIS, *n. dj.*, passim.

²⁶ Vidi E. BEN-RAFAEL i dr., „Linguistic landscape...“, passim.

²⁷ R. LANDRY – R. Y. BOURHIS, *n. dj.*, str. 27.

²⁸ E. BEN-RAFAEL i dr., „Linguistic landscape...“, str. 10.

i znakova *top-down*. Tako je, primjerice, otkriveno da hebrejski jezik u Istočnome Jeruzalemu, gdje je većinsko arapsko stanovništvo, nameće država, dok na drugim arapskim područjima hebrejski jezik postavlja sâmo (arapsko) stanovništvo, što je bio neočekivan rezultat. Očekivati je bilo da će na svojim područjima izraelski Palestinci inzistirati na korištenju obilježja svojega identiteta, arapskoga jezika. No, ispostavilo se da izraelski Palestinci svojim jezičnim krajobrazom prvenstveno žele privući židovske kupce. Relativno malen udio arapskoga jezika na znakovima na području izraelskih Palestinaca svjedoči o tome da na područjima jezičnoga konflikta kolektivni identitet nije jedini čimbenik koji utječe na jezični krajobraz. I ekonomska je dobit vrlo važna u očima sudionika. Ekonomski interesi palestinskih trgovaca važniji su od unutarnje motivacije da javno izlože obilježja svoga identiteta. Stoga Ben-Rafael i suradnici tvrde da je jezični krajobraz realnost koja se ne može mehanički svesti samo na konfliktne odnose.²⁹

U tom svjetlu i mi promatramo ovu studiju jezičnoga krajobraza grada Mostara, koji također pokazuje karakteristike jezičnoga, političkoga, ideološkoga i kulturološkoga konflikta. Država, koja nema točno definirane zakone o natpisima u javnom prostoru, postavlja znakove *in vitro*, a stanovništvo postavlja znakove *in vivo*, odozdo, i tako svjedoči o svojim aspiracijama i interesima.

2. Jezični identitet i jezični krajobraz u višjezičnim zajednicama

Jedan od zadataka našega rada jest rasvijetliti poveznice jezičnoga identiteta i jezičnoga krajobraza grada Mostara. Cilj nam je eksplicirati ulogu jezičnoga identiteta u jezičnome krajobrazu i provjeriti vezu tih elemenata sa statusom pojedinih etnija i odnosima moći u gradu.

2.1. Jezični identitet

Brojne su definicije identiteta, no mnogi autori naglašavaju upravo istost i različitost u određenju tog termina.³⁰ Identitetski su procesi dvosmjerni, istodobno

²⁹ Usp. *isto*, str. 25.

³⁰ Vidi Simon BLACKBURN, *Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford - New York, 1996.; M. BUCHOLZ – K. HALL, *n. dj.*; Goran PAVLIĆ - Anita PETI-STANTIĆ - Vlasta ERDELJAC, „Nacionalni identitet kao jezični

i uključuju i isključuju. Identitet je aktivno ugovaranje odnosa između pojedinca i većih društvenih konstrukata, pri čemu se ta veza ostvaruje jezikom i drugim semiotičkim sredstvima.³¹ Prema Kalogjeri³² mi sami gradimo svoj identitet, ali nam ga i drugi pripisuju. Zapravo je identitet oblikovan društvom u kojem pojedinac živi, a njegov status u tom društvu konstruira se i kroz jezik i različitu uporabu jezika. Hetherington definira identitet na sljedeći način:

Identity is about similarity and difference. It is about how subjects see themselves in representation, and about how they construct differences within that representation and between it and the representation of others. Identity is about both correspondence and dissimilarity. Principally, identity is articulated through the relationship between belonging, recognition or identification and difference.³³

Identifikacija je trajan društveni i politički proces,³⁴ ona je mnogo više nego samo uvid u samu sebe.

Osnovna je postavka sociolingvistike da jezik zrcali identitet govornika.³⁵ Jezik kojim govorimo otkriva nas³⁶ – otkriva tko smo, gdje smo odrasli, otkriva naš spol, životnu dob, skupinu s kojom se želimo poistovjećivati. No, jezični identitet nije rezultat neke sudbine koja nas je snašla – jezični je identitet više pitanje našega izbora³⁷, društveni konstrukt na koji mi možemo sami utjecati. Jezik kojim govorimo govori o nama, o našem obrazovanju, društvenom statusu. Jezik je obilježje identiteta i, kao što ističe Joseph, jezik i identitet su „krajnje nerazdvojni“³⁸.

Veza između jezika i identiteta često je toliko jaka da je dovoljno samo navesti jezik kojim govorimo da bismo se identificirali kao pripadnici određene

identitet“, J. GRANIĆ, *n. dj.*, str. 437. – 445.; I. CIFRIĆ – K. NIKODEM, *n. dj.*; Rade KALANJ, „Teorijsko suočavanje s izazovom identiteta“, I. CIFRIĆ, *n. dj.*, str. 17. – 52.; D. KALOGJERA, *n. dj.*, itd.

³¹ Vidi Norma MENDOZA-DENTON, „Language and Identity“, Jack CHAMBERS – Peter TRUDGILL – Natalie SCHILLING-ESTES (ur.), *The Handbook of Language Variation and Change*, Oxford, 2003., str. 475. – 499.

³² Vidi D. KALOGJERA, *n. dj.*, passim.

³³ Kevin HETHERINGTON, *Expressions of Identity: Space, Performance, Politics*, London, 1998., str. 15.

³⁴ Usp. M. BUCHOLZ – K. HALL, *n. dj.*, str. 376.

³⁵ Usp. F. COULMAS, *Sociolinguistics...*, str. 171.

³⁶ „Language acts are acts of identity“, A. TABOURET-KELLER, *n. dj.*, str. 314.

³⁷ U svojoj knjizi *Sociolinguistics. The Study of Speakers' Choices*, Coulmas tvrdi da su govornici aktivni, upućeni, smisleni agensi koji imaju mogućnost izbora kada god koriste jezik. Govornici su ti koji svjesno biraju. Upravo ova sposobnost predstavlja vezu između jezika i društva.

³⁸ J. E. JOSEPH, *n. dj.*, str. 13

skupine. Tabouret-Keller navodi primjer iz Biblije koji ilustrira ključnu ulogu jezika u određivanju identiteta osobe. Naime, nakon pobjede nad Efrajima Gileadani su primijenili jezično-identifikacijski test kako bi otkrili tko je *njihov*, a tko neprijatelj.³⁹ Tako su svim vojnicima naredili da izgovore „šibolet“; oni koji su prvo slovo izgovorili kao /š/, smatrani su *njihovima*, a oni koji su ga izgovorili kao /s/, identificirani su kao neprijatelji te su smjesta pogubljeni.⁴⁰ Dakle, jedno jedino fonemsko razlikovno obilježje bilo je dovoljno da se nekoga svrsta u određenu društvenu skupinu. No, i bilo koja druga, kompleksnija simbolička kategorija (na primjer osobno ime) može imati istu funkciju. Tako je danas u bosanskohercegovačkoj javnosti vrlo česta praksa da upravo prema imenu i prezimenu određenu osobu, čije ime prvi put čujemo, svrstavamo u odgovarajuću etničku skupinu, pa govorimo o hrvatskim, srpskim ili bošnjačkim imenima i prezimenima koja funkcioniraju kao znak identiteta. Fonetska obilježja, leksičke jedinice, sintaktičke strukture, osobna imena itd. – sve ove kategorije mogu služiti kao znakovi identiteta. Dakle, sam odabir riječi može na određen način identificirati osobu koja govori.

Prema Skelin Horvat veze između jezika i identiteta dinamične su i kompleksne. Jedno od obilježja identiteta je dinamičnost, međutim i sam je jezik vrlo promjenjiv po svojoj naravi te stoga možemo i veze jezika i identiteta smatrati dinamičnima i promjenjivima.

2.2. Osobine identiteta

Što se tiče drugih osobina identiteta i jezika, jedna od premisa novijih sociolingvističkih istraživanja identiteta jest da je promjena identiteta moguća.⁴¹ Identitet se može mijenjati, i to u dijakronijskoj i sinkronijskoj perspektivi. Shvaćamo ga kao promjenjivu kategoriju koja se formira u određenu vremenu i sociokulturnome prostoru.⁴² Nije statičan, odnosno konačan, nego je promjenjiv. Cifrić i Nikodem naglašavaju da je identitet pojmovno esencijalistički, a konkretno dinamičan i procesualan, što znači da je pojedinac ili kolektiv u

³⁹ Usp. A. TABOURET-KELLER, *n. dj.*, str. 317.

⁴⁰ „... Gileadani bi ga pitali: 'Jesi li Efrajimovac?' A kada bi on odgovorio: 'Nisam,' oni bi mu kazali: 'Hajde reci: Šibolet!' On bi rekao: 'Šibolet,' jer nije mogao dobro izgovoriti. Oni bi ga tada uhvatili i pogubili na jordanskim plićacima“, *Suci*, XII, 5, 6.

⁴¹ Vidi F. COULMAS, *Sociolinguistics...*, passim, D. KALOGERA, *n. dj.*, passim.

⁴² Usp. I. CIFRIĆ – K. NIKODEM, *n. dj.*, str. 62.

postmodernome društvu stalno *identitetski otvoren*. Identitet je, dakle, prije proces nego svojstvo, više izbor nego sudbina.⁴³ Bucholtz i Hall naglašavaju da je jedan od najvećih nedostataka prijašnjega istraživanja identiteta bila pretpostavka da su identiteti svojstva pojedinaca, a ne situacija. Te dvije autorice ističu da je identitet tijesno povezan s radnjama, a ne s ljudima.⁴⁴ Identiteti se mogu promijeniti kako bi se prilagodili novim okolnostima. Mnogi su autori mišljenja da se identiteti mogu mijenjati poput maski. Prema Kalogjeri takvo je stajalište daleko od nekadašnjega romantičnog, tradicionalnog pogleda na čvrst identitet. Upravo stoga Herderovo poimanje, koje polazi od stajališta da je izvorni jezik nezaobilazan dio identiteta pojedinca, postaje upitnim.⁴⁵

Mnogi autori koji danas u okviru sociolingvistike istražuju jezikom iskazan identitet slažu se da identitet pored dinamičnosti i varijabilnosti odlikuje i slojevitost te govore o slojevitosti iskazivanja identiteta,⁴⁶ višestrukim identitetima,⁴⁷ varijantama govora pojedinca,⁴⁸ multivalentnosti i pluralitetu identiteta⁴⁹ itd. Na identitet se gleda kao na fluidan i višedimenzionalan proces.

Coulmas tvrdi da je identitet višeslojan dinamičan proces, a ne urođena osobina. Pojedinaac je istodobno pripadnik različitih skupina, a njegovi identiteti mijenjaju svoj intenzitet ovisno o vremenu i situaciji pa možemo reći da je identitet situacijski i kontekstualno uvjetovan.⁵⁰ Osim toga, zbog povećane mobilnosti i raznolikosti modernoga društva svaki pojedinac mora komunicirati s najrazličitijim osobama te stoga treba neprestano uspostavljati i iskazivati svoj identitet, odnosno identitete. Mesthrie⁵¹ naglašava da urbani ljudi 21. stoljeća imaju više različitih identiteta i svakodnevno preuzimaju više različitih uloga. Naš govor i naš jezični repertoar svjedoče o našem identitetu, odnosno identitetima. Naš jezik, naše komunikativne sposobnosti, projiciraju naš identitet. I upravo je jezik moćno sredstvo za iskazivanje slojevitosti identiteta.

⁴³ Usp. F. COULMAS, *Sociolinguistics...*, str. 173.

⁴⁴ Usp. M. BUCHOLTZ – K. HALL, *n. dj.*, str. 376.

⁴⁵ Usp. D. KALOGJERA, *n. dj.*, str. 265.

⁴⁶ Vidi D. KALOGJERA, *n. dj.*, passim.

⁴⁷ Vidi F. COULMAS, *Sociolinguistics...*, passim.

⁴⁸ Vidi Judy DYER, „Language and Identity“, Carmen LLAMAS – Louise MULLANY – Peter STOCKWELL (ur.), *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, London - New York, 2007., str. 101. – 108.

⁴⁹ Vidi N. MENDOZA-DENTON, *n. dj.*, passim.

⁵⁰ Usp. F. COULMAS, *Sociolinguistics...*, str. 178.

⁵¹ Vidi Rajend MESTHRIE, „Society and Language: Overview“, *Encyclopedia of language and Linguistics*, 2006., str. 472. – 484., www.sciencedirect.com.

S druge strane, brojni autori naglašavaju vrijednosni vid identiteta, primjerice Katičić, koji obrazlaže zašto govornici nekoga jezika imaju osjećaj da u identitetu jezika potvrđuju i svoj vlastiti kolektivni identitet.⁵² Jezik naroda nosilac je određenih vrijednosti te tako jezik često ima odlučujuću ulogu i predstavlja tvorbeno načelo formiranja nacije i nacionalnoga identiteta, koji je vrsta kolektivnoga identiteta. Prema mnogim autorima jezik je kriterij nacionalnoga, koji služi kao strateško sredstvo u zacrtavanju granica prema drugima.⁵³

2.3. Jezični krajobraz u višejezičnim zajednicama

U našem radu naglasak stavljamo na ulogu jezika i jezičnoga identiteta u koncipiranju kolektivnoga identiteta jezične zajednice kroz jezični krajobraz. Tu etnolingvistički identitet ima krucijalnu ulogu. Pored osobnoga, društvenoga, nacionalnog i kolektivnog identiteta postoje i druge vrste identiteta poput etničkoga, regionalnog, rodnog, profesionalnog, *online* identiteta itd. I kod tih identiteta nužno je naglasiti da se i oni također iskazuju jezikom, što nas upućuje na promišljanja o uskoj vezi između jezika i identiteta. Tu želimo istaknuti da jezični identitet, koji je dio svih tih identiteta, nije samo pitanje korištenja jednoga dijalekta ili koda, ili jednoga naglaska, a ne drugog, jednoga registra, a ne drugog, nego je jezični identitet i način kako koristimo jezik u interakciji, odnosno kako komuniciramo s drugima.⁵⁴ Tu je sam govornik, *lingua persona*, stjecište interferencije, ili kako je još davno Weinreich rekao:

...[we] shall now have to stress the fact that a linguistic community is *never* homogeneous and hardly ever self-contained. [...] linguistic changes have been shown to spread like waves through the space. But it remains to be emphasized that linguistic diversity begins next door, nay, at home and within one and the same man. It is not enough to point out that each individual is a battle-field for conflicting linguistic types and habits, and at the same time, a permanent source of linguistic interference.⁵⁵

Etnolingvistički identitet, kao što smo već naglasili, ima veliku važnost u miješanim, višejezičnim sredinama. U istraživanjima jezičnoga krajobraza

⁵² Usp. Radoslav KATIČIĆ, *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, 1992., str. 37.

⁵³ Usp. Dubravko ŠKILJAN, *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*, Zagreb, 2002., str. 193.

⁵⁴ Usp. Joanna THORNBORROW, „Language and Identity“, Linda THOMAS i dr., *Language, Society and Power, An Introduction*, New York, 2004., str. 159.

⁵⁵ Uriel WEINREICH, *Languages in Contact. Findings and Problems*, The Hague, 1968., str. VII.

poznat je primjer studije jezičnoga krajobraza Gornjeg Nazareta, gdje Arapi i Židovi u javnom prostoru svoga grada putem svojih jezika grade svoje nacionalne identitete i „markiraju teritorij“.⁵⁶ I u Mostaru i u Gornjem Nazaretu jezični je krajobraz prostor za ideološke bitke, prostor u kojem je prisutnost jednog, a odsutnost drugog jezika znak moći i potvrda prevlasti kolektivnoga identiteta jednoga naroda. Baš kao i Trumper-Hecht, i mi smo u svom istraživanju, sudeći prema karakteristikama jezičnoga krajobraza, zaključili da dva dotična naroda žive u nedijaloškom okruženju – oni žive fizički zajedno, jedni pokraj drugih, ali veoma odvojeno. Trumper-Hecht zaključila je da jezici prisutni u jezičnom krajobrazu mogu neizravno utjecati na stupanj političke, društvene pa čak i ekonomske moći etnolingvističke skupine u određenom društvu.⁵⁷ Gledano s ove točke motrišta, jezični je krajobraz komponenta javnoga prostora koja ne služi samo kao dekor, nego predstavlja pozornicu na kojoj se etnolingvističke skupine bore za glavnu ulogu.⁵⁸ Isti slučaj kao u Gornjem Nazaretu u Izraelu imamo i u Mostaru. Jedina razlikovna crta s istraživanjem Trumper-Hecht jest činjenica da je Gornji Nazaret miješan grad, a Mostar podijeljen grad s jasnom geografskom distribucijom jezika.

Najnovija sociolingvistička istraživanja, primjerice Ansalda, potvrđuju tezu da je u višejezičnim ekologijama veza između jezika i identiteta kompleksna te da se stalno mijenja. Ansaldo čak dovodi u pitanje koncept materskoga jezika u takvim sredinama.⁵⁹ U višejezičnim sredinama svakodnevno, u različitim interakcijama, dolazi do procesa *pregovaranja* ili *plasiranja identiteta*, pri čemu do izražaja dolaze različite jezične ideologije i ideologije identiteta. U višejezičnim su okruženjima izbor jezika i stavovi prema jezičnim pitanjima usko vezani uz politiku, uz relacije moći u toj zajednici, uz jezične ideologije, te uz stajališta interlokutora o njihovim identitetima i identitetima drugih. Trenutačne društvene, ekonomske i političke promjene utječu na te varijable i mijenjaju ideologije koje u danu trenutku više vrjednuju određene identitete nego neke druge. Kao posljedica najnovijih društveno-političkih

⁵⁶ Vidi Nira TRUMPER-HECHT, „Constructing national identity in mixed cities in Israel“, E. SHOAHMY - D. GORTER, *n. dj.*, str. 238. – 252.

⁵⁷ Vidi *isto*, *passim*.

⁵⁸ Vidi Henri LEFEBVRE, *The Production of Space*, Cambridge, 1991.

⁵⁹ Vidi Umberto ANSALDO, „Identity Alignment and Language Creation in Multilingual Communities“, *Language Sciences*, [b. mj.], god. XXXII., 2010., br. 6., str. 615. – 623.

i društveno-ekonomskih trendova, kao što su globalizacija, konzumerizam, postkomunističko razdoblje, formiranje novih regionalnih zajednica (npr. Europske unije), raspadanje prijašnjih zajednica (npr. bivše Jugoslavije, Sovjetskoga Saveza), međuetnički sukobi u svijetu itd., javljaju se promjene jezičnih ideologija i dostupnih identiteta.

Upravo je u višejezičnim zajednicama vidljivo da su neki jezici i identiteti „jednakiji od drugih“, da se poslužimo Orwellovom sintagmom, pa stoga ne čudi potreba pojedinih govornika ili skupina da naglašavaju svoj jezični identitet. Potencirano plasiranje jezičnoga identiteta logičan je rezultat te nejednakosti. Jedan od ciljeva našega rada jest istražiti plasiranje identiteta u jezičnome krajobrazu odabrana višejezičnoga okruženja (grad Mostar), u kojem je zamijećena konfrontacija različitih identiteta i gdje se pojedinci i skupine opiru korištenju određenih jezičnih oblika boreći se za svoj jezični identitet.

3. Materijali i metode

Istraživanja jezičnoga krajobrazu u većoj se mjeri oslanjaju na sinkronijske pristupe i kvantitativne metode pa je upravo takav slučaj i u ovome našem radu, premda su hvale vrijedna i intrigantna recentnija nastojanja istraživača jezičnoga krajobrazu da u pokušaje vizualizacije jezika u nekoj urbanoj sredini uvedu i kvalitativni⁶⁰ ili dijakronijski pristup.⁶¹ Sinkronijski karakter našega istraživanja daje dokumentarnu vrijednost cijeloj studiji ostavljajući otvorenom mogućnost ponavljanja studije s istim varijablama, ali u nekom drugom vremenu. Takav dijakronijski pristup zasigurno bi imao veliko značenje u oslikavanju „stvarna života“, autentična jezika koji se koristi u svojoj dinamici i isprepletenosti s različitim politikama, ekonomijama, kulturama i religijama na ovom prostoru, a u određenom vremenskom razmaku.

⁶⁰ Vidi Tanja GRADEČAK-ERDELJIĆ - Jadranka ZLOMISLIĆ, „Linguistic landscape in the city of Osijek“, *Hum*, Mostar, god. IX., 2014., br. 11. – 12., str. 7. – 38.

⁶¹ Vidi F. COULMAS, „Linguistic landscaping...“; Thom HUEBNER, „Bangkok's Linguistic Landscapes: Enviromental Print, Codemixing and Language Change“, *International Journal of Multilingualism*, [b. mj.], god. III., 2006., br. 1., str. 31. – 51.; B. SPOLSKY - R. L. COOPER, *n. dj.*; Shoshi WAKSMAN - Elana SHOHAMY, „Decorating the City of Tel-Aviv-Jaffa for its Centennial: Complementary narratives via Linguistic Landscape“, E. SHOHAMY - E. BEN-RAFAEL - M. BARNI, *n. dj.* Više o promatranju jezičnoga krajobrazu iz dijakronijske perspektive, varijabli stari – novi znak, te o poslijeratnoj promjeni naziva ulica u gradu Mostaru vidi u tekstu: I. GRBAVAC, *Jezični identitet...*, str. 139.

Metodologija našega rada uključila je već etabliranu metodologiju istraživanja jezičnoga krajobraza, koja je detaljno opisana u literaturi.⁶² Prikupili smo materijale u obliku 1010 fotografija snimljenih digitalnim fotoaparatom na šest različitih lokacija u gradu koristeći metodu *uzorkovanje radi heterogenosti* (*Heterogeneity Sampling Method*),⁶³ čiji cilj nije prikazati proporcionalnost, nego raznolikost uzoraka. Cilj nam je bio izmjeriti je li u poslijeratnom gradu Mostaru izričito naglašen etnolingvistički identitet. Željeli smo odgovoriti na dva istraživačka pitanja: *Postoji li veza između recentnih, turbulentnih društveno-političkih događanja i jezičnog izgleda grada Mostara?* te *Kako se jezični identitet stanovnika Mostara reflektira u jezičnom krajobrazu ove urbane sredine?*

S tim ciljem u naše smo istraživanje uveli jednu potpuno novu, do sada, prema našim saznanjima, nekorištenu varijablu u istraživanjima jezičnoga krajobraza, a to je varijabla – *prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta*. Ta nam je varijabla omogućila mjerenje *otisaka* etnolingvističkog identiteta stanovnika grada Mostara, bilo da ti urbani ljudi svoje znakove ostavljaju u obliku naziva trgovina, ulica, komercijalnih panoa, naljepnica ili možda samo nekih rukom pisanih poruka ili grafita. Dakle, jedinica analize je mogla biti bilo koji prostorno omeđen jezični znak. Druga iznimno važna varijabla bila je pristup *in vitro* ili *in vivo* (usp. 1.2.) i, naravno, kao treću važnu varijablu mjerili smo jezike koji se pojavljuju na jezičnim znakovima, ali nismo ulazili u semiotičke, već samo u lingvističke odrednice jezičnoga znaka. Svaki je znak kodiran prema posebno izrađenoj knjižici kodova, a zatim su podatci obrađeni u programu SPSS (*Statistical Package for Social Sciences, version 19*).⁶⁴

U istraživanje su uključena oba dijela grada: i istočni i zapadni dio grada Mostara, koji danas zapravo u brojnim aspektima funkcionira kao podijeljen grad⁶⁵. Budući da je ovdje riječ o dvjema istraživanim lokacijama koje imaju potpuno različit etnolingvistički sastav, očekivali smo da ćemo dobiti zanimljive usporedive rezultate. Nismo imali nikakve pretenzije naglašavati razlike između dviju lokacija, ni političke ni kulturološke.

⁶² Vidi P. BACKHAUS, *n. dj.*; L. EDELMAN, *n. dj.*, passim.

⁶³ Usp. Thomas D. COOK - Donald T. CAMPBELL, *Quasi-experimentation: Design & analysis issues for field settings*, Boston, 1979., str. 75. – 77.; L. EDELMAN, *n. dj.*, str. 54.

⁶⁴ Hrv. statistički paket za društvene znanosti, verzija 19. Rad na terenu i analizu materijala obavila je autorica, a statističku obradu podataka uradio je dipl. ing. el.-info. Leonardo Miljko.

⁶⁵ *Engl. a divided city.*

4. Rezultati i diskusija

4.1 Simboli i status

Naša je osnovna hipoteza da su jezični znakovi grada Mostara zapravo simboli statusa i moći u tom podijeljenom gradu, opterećenom ratnom prošlošću, ali zato bogatom jezičnom i kulturološkom različitosti. Ovo je istraživanje potvrdilo tu hipotezu. Hrvati i Bošnjaci koji žive u gradu Mostaru, dvije sučeljene skupine, zapravo obilježjima svojega identiteta naglašavaju svoju prisutnost na tom teritoriju ili, prema Spolskom i Cooperu, *simbolička vrijednost* ima krucijalnu ulogu u izboru jezika kojim će se u javnoj sferi „markirati“ *naš* ili *njihov* teritorij⁶⁶. Taj *Symbolic Value Principle*⁶⁷ Spolskoga i Coopera jasno dolazi do izražaja u Mostaru, višejezičnom, podijeljenom gradu, u kojem je izričito naglašena varijabla geografska distribucija.⁶⁸ Prema tom principu „ako kontroliram korištenje jezika na znaku u javnom prostoru, uspostavljam vlast nad tim teritorijem“. Ako uzmemo u obzir varijablu geografske distribucije, jezični je krajobraz grada Mostara podijeljen na istočni i zapadni dio. U istočnom dijelu grada korištenjem bošnjačkoga jezika na znakovima u javnom prostoru uspostavlja se i politička vlast nad tim teritorijem. U zapadnom dijelu grada hrvatski jezik naglašava „vlast“, odnosno prevlast hrvatskoga naroda. Sam izbor jezika politička je poruka kojom se očitujemo o svojoj društveno-kulturnoj pripadnosti i izražavamo svoj identitet. Uvjet „simbolička vrijednost“ može nam pojasniti zašto je u jezičnom krajobrazu istočnoga dijela grada hrvatski jezik nazočan u tako malom postotku (4,6 %). Hrvatski je jezik u istočnom dijelu grada jezik konfrontiranog naroda i on zbog svoje simboličke vrijednosti *nije poželjan* u krajobrazu. Isti je slučaj s nazočnošću bošnjačkoga jezika (4,6 %) u zapadnom dijelu grada. Dakle, jezik ima veliku simboličku važnost u višejezičnim sredinama, on je simbol statusa i moći određene jezične zajednice. Kao što ilustriraju slike 1 i 2, etnolingvistički identitet, odnosno markeri toga identiteta, istaknut je na prominentnim mjestima u gradu.

⁶⁶ Insinuacija na dvosmjernost identitetskih procesa: naš vs. njihov. Vidi B. SPOLSKY - R. L. COOPER, *n. dj.*, passim.

⁶⁷ *Hrv. princip simboličke vrijednosti.*

⁶⁸ Usp. Veronika WENZEL, „Reclame en tweetaligheid in Brussel: Een empirisch onderzoek naar de spreading van Nederlandstalige en Fransstalige affiches“, *Brusselse thema's*, Brussels, god. III., 1996., str. 45. – 74.; Daniel MONNIER, *Langue d'accueil et langue de service dans les commerces à Montreal*, Quebec, 1989.; prema: P. BACKHAUS, *n. dj.*, passim.

Slika 1. Znak na bosanici na glavnoj kulturnoj instituciji u zapadnom dijelu grada Mostara kao simbol statusa i moći

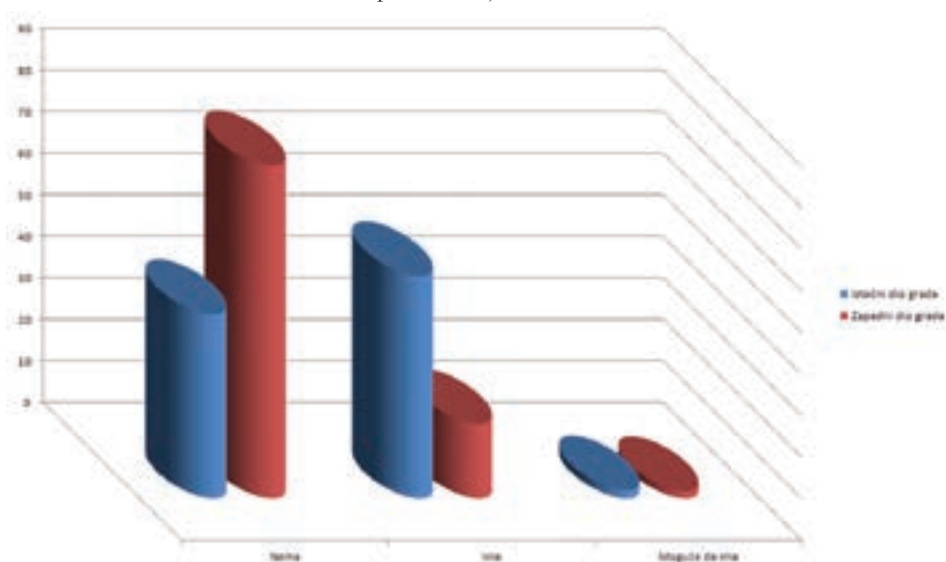

Slika 2. Bošnjački vjerski pozdrav *Bajram šerif mubarek olsun* na prominentnu mjestu na glavnome trgu u istočnom dijelu grada

4.2. Udio obilježja kolektivnoga identiteta

Rezultati naše studije pokazali su da je u zapadnom dijelu Mostara udio znakova koji u sebi imaju obilježje kolektivnoga identiteta 18 %. U istočnom dijelu Mostara udio takvih znakova mnogo je viši – on iznosi čak 53,6 %, što znači da su obilježja kolektivnoga identiteta tri puta naglašenija u jezičnom krajobrazu istočnoga dijela grada. Između dvaju dijelova grada postoji iznimno velika, statistički značajna razlika: $p < 0,05$ i $p < 0,001$. Ta velika razlika vidljiva je iz grafa 1.

Graf 1. Prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta u istočnom i zapadnom dijelu Mostara

Tako veliku razliku možemo pripisati nastojanjima stanovnika istočnoga dijela grada da posebno naglase svoje regionalne, etničke i vjerske posebnosti kako bi, možda, istakli svoj poseban identitet te se razlikovali od druge etničke skupine u gradu. No, tako velika razlika zasigurno je uzrokovana i činjenicom da se u istočnom dijelu grada nalaze čak dvije izrazito turističke lokacije, čiji je veliki turistički adut upravo naglašen orijentalni identitet. Zamijećeno je da je prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta najčešća na znakovima koji spadaju u sektore *hrana* (12,7 %) i *turizam* (8,9 %), a upravo su ovi sektori

najčešći na spomenutim turističkim lokacijama. Slike 3 i 4 primjeri su znakova s obilježjem kolektivnoga, etnolingvističkog identiteta.

Slika 3. Orijentalni identitet u nazivu suvenirnice u Starom gradu

Slika 4. Naziv restorana⁶⁹ s obilježjem kolektivnoga identiteta u Starom gradu

⁶⁹ Šadrvan je arhitektonski element tipičan za turski tip kuće.

Na razini cijeloga grada, od ukupnog broja znakova u gradu 35,7 % znakova nosi u sebi obilježje kolektivnoga identiteta. Pritom je to obilježje češće na privatnim znakovima (79,2 %), nego na vladinim znakovima (20,8 %), što nam govori da privatni akteri, odnosno tvorci jezičnog krajobrazu žustrije naglašavaju svoj identitet negoli službena, vladina tijela. To znači da privatne osobe imaju veću potrebu naglašavati svoj kolektivni identitet nego službena tijela.

Što se tiče vrste ustanove, znakovi s obilježjem kolektivnoga identiteta najčešći su na trgovinama (čak 23,5 %) i restoranima (9 %), što je i logično, jer upravo trgovinama i restoranima pripadaju znakovi koji spadaju u sektore *brana* i *turizam*, a oni su, kao što smo već spomenuli, najbogatiji identitetom nabijenim znakovima. Što se tiče pripadnosti ustanove nekom većem lancu, znakovi s obilježjem kolektivnoga identiteta najbrojniji su u ustanovama koje su samostalne (52,6 %). Zatim slijede ustanove koje pripadaju nacionalnom lancu (13,3 %), ustanove koje pripadaju regionalnom lancu (6,9 %) te, potpuno razumljivo, tek na kraju ustanove koje pripadaju međunarodnom lancu (3,3 %). Taj je rezultat razumljiv sam po sebi jer je potpuno logično da će kolektivni identitet najviše isticati pojedinci, zatim nacionalne tvrtke, zatim i regionalne tvrtke, a najmanje međunarodni akteri. Dalje, prisutnost obilježja kolektivnoga identiteta najčešća je u imenu ustanove (25,8 %), na drugim znakovima na ustanovi (12,7 %), na posterima (12,7 %) i – nimalo iznenađujuće – na grafitima (10,8 %), jer su upravo ovo vrste znakova koje služe za privlačenje pozornosti te su pogodne za izražavanje identiteta. Što se tiče diskursa, ogromna većina znakova s obilježjem kolektivnoga identiteta spada u komercijalni diskurs (78,1 %), manji dio u transgresivni diskurs (grafiti – 11,9 %), a samo 10 % takvih znakova spada u općinski regulatorni i infrastrukturni diskurs. To znači da se identitet najbolje „prodaje“ u komercijalnom diskursu. Također je bilo zanimljivo zamijetiti da se obilježje kolektivnoga identiteta većinom pojavljuje na jednojezičnim znakovima (62,6 %), a u manjoj mjeri na višejezičnim znakovima (37,4 %). Razlog tomu je najvjerojatnije činjenica da se kolektivni, dakle regionalni, nacionalni i vjerski identitet najbolje izražava samo nacionalnim jezikom, u našem slučaju hrvatskim i bošnjačkim.

4.3. Princip predstavljanja sebe i princip kolektivnoga identiteta

Prilikom rasprave o obilježjima kolektivnoga identiteta mogli bismo se pozvati na prvi i treći Ben-Rafaelov strukturacijski princip – „princip predstavljanja sebe“ i „princip kolektivnog identiteta“, koji su prikladni za ilustraciju različitih oblika multikulturalnosti. Naime, u multikulturalnim okruženjima jedinice jezičnoga krajobraza mogu biti namjerno tako oblikovane da ističu posebne identitete svojih aktera. Prema principu predstavljanja sebe akteri u jezičnom krajobrazu ističu svoju *posebnost* na temelju koje žele privući prolaznikovu pozornost. Tako naglašavaju ono što imaju ili jesu, a drugi nemaju ili nisu. Primjer primjene tog principa pokazan je na slici 5, na kojoj je zabilježen jedan jezični znak, naziv umjetničke galerije u Starom gradu u Mostaru – „Ebru art“⁷⁰. Time se ističe posebnost vlasnika galerije, koji je kao akter u jezičnom krajobrazu istaknuo taj znak i tako naglasio svoj identitet. Prema principu predstavljanja sebe vlasnik naglašava nešto što on ima, a drugi (prolaznici ili drugi vlasnici galerija u gradu) nemaju te time privlači pozornost.

Slika 5. Princip predstavljanja sebe u nazivu trgovine: *Ebru art*

⁷⁰ Ebru je umjetnička tehnika slikanja na površini vode koja se koristi u kaliografiji, oslikavanju knjiga i sl. Rezultat te tehnike, široko rasprostranjene i korištene u islamskom svijetu i islamskoj umjetnosti, površine su nalik na mramor ili drugi sjajni kamen. Naročito je poznat turski tradicionalni ebru.

Većina znakova u Starom gradu koji nose u sebi obilježje kolektivnoga identiteta oprimjeruje princip predstavljanja sebe. Stari je grad atraktivna turistička destinacija te je funkcija velikoga broja tih znakova privući svojom posebnosti. S druge strane, princip kolektivnoga identiteta naglašava komu pripada dotični akter te se prema tom principu nastoje privući kupci na temelju zajedništva i/ili sličnosti. Tako, primjerice, trgovine hranom koje ističu znak „Kosher“ ili „Hallal“ jasno ističu tko su *njihovi* kupci. U Mostaru smo pronašli manji broj takvih primjera, što znači da se vlasnici trgovina, kafića i drugih objekata ipak ponašaju u skladu s principom otvorene multikulturalnosti, a ne ograničavaju se samo na određenu populaciju. Jedan od rijetkih primjera znaka istaknuta po principu kolektivnoga identiteta jest znak „Han el halili“ istaknut u Fejićevoj ulici, koji reklamira trgovinu tipičnim orijentalnim začinima i poslasticama (npr. tahan halva, ćeten halva, rahat lokum i dr.), koje su očito namijenjene određenoj populaciji (slika 6).

Slika 6. Princip kolektivnoga identiteta u nazivu trgovine: *Han el halili*

U zapadnom dijelu grada nismo zabilježili takvih primjera. Ti principi, princip predstavljanja sebe i princip kolektivnoga identiteta, naročito su važni u multikulturalnim društvima sa sociološke točke gledišta, jer oni ukazuju na posebnosti – regionalne, etničke i vjerske. I, naravno, važni su i s lingvističke točke motrišta jer ukazuju na to kako se etnolingvistički identitet iskazuje u kolektivnom identitetu.

Mi spadamo u istraživače koji se bave društveno-jezičnim zajednicama koje se nastoje etablirati na javnoj sceni te nas naročito zanima njihovo korištenje jezika kao strategije društvene uključenosti i/ili isključenosti. U jezičnom krajobrazu određena područja znakovi s obilježjem kolektivnoga identiteta puno govore o vitalnosti različitih društvenih podjela u tom društvu, odnosno u jezičnoj zajednici. Općenito se smatra da što je društvo otvorenije, multikulturalnije, to i u njegovu jezičnome krajobrazu ima više mjesta za posebnosti različitih identiteta. U gradu Mostaru od ukupna broja znakova pronašli smo, ponovit ćemo, 35,7 % znakova s obilježjem kolektivnoga identiteta, što smatramo iznimno visokim udjelom. Stoga zaključujemo da je okruženje u gradu Mostaru vrlo tolerantno prema društveno-kulturološkim različitostima. Kao što smo već naveli, u istočnom dijelu grada udio znakova s obilježjem kolektivnoga identiteta iznosi 53,6 %, a u zapadnom dijelu grada 18 %. To znači da su akteri u jezičnom krajobrazu u istočnom dijelu grada mnogo slobodniji i „hrabriji“ u iskazivanju svojih regionalnih, etničkih i vjerskih posebnosti pa tako i etnolingvističkoga identiteta. Gledano iz perspektive kolektivnoga identiteta, jedinice jezičnoga krajobraza prenose značenja te funkcioniraju kao obilježja identiteta. Prema našim rezultatima, u istočnom dijelu grada obilježja identiteta mnogo su istaknutija negoli u zapadnom dijelu.

Zaključna razmatranja

Zaključno možemo reći da je ovim našim istraživanjem potvrđena činjenica da je jezik, kao nositelj određenih vrijednosti, u višejezičnim zajednicama zapravo simbol statusa i moći jezične zajednice koja ga koristi. On je i domovina, kako veli Herder, i identitet, i kultura, i ideologija, i politika i budućnost. Čimbenici koji ga nastoje nametnuti odozgo, *in vitro*, zasigurno imaju svoje motive, no onaj pravi „živi jezik“ zapravo je onaj koji se ogleda *in vivo*, u

znakovima jezičnoga krajobraza koje postavljaju pojedinci. Kao smjernice za buduća istraživanja svakako bismo naveli detaljniju analizu jezičnih znakova koje postavljaju državna tijela *in vitro*, a bilo bi dobro i provjeriti stupanj usklađenosti službene jezične politike države Bosne i Hercegovine sa stvarnim stanjem *na terenu*. Također bi bilo zanimljivo istražiti kako dan jezični krajobraz ovoga grada dalje utječe na društveni i kulturni kontekst. Znanstveni doprinos ovoga rada vidimo u produbljivanju problematike istraživanja jezičnoga krajobraza na našem prostoru. I baš kao što je rekao Coulmas, javno izloženi jezični znakovi namijenjeni su čitanju, a jezični je krajobraz kulturna scena koju oblikuju zainteresirane strane, čiju motivaciju i namjere možemo sagledati kao informativne, simbolične te kao svojevoljan izbor jezika.⁷¹ Jezik u gradu treba čitati i iščitavati jer je jezik u gradu oduvijek bio i bit će temeljna odlika gradskoga života.

⁷¹ Usp. F. COULMANS, „Linguistic landscaping...“, str. 22.